bilimname XVIII, 2010/1, 93-113

TABİUNUN/TABİİLERİN TEFSİR İLMİNDEKİ YERİ

Nurettin TURGAY
Doç. Dr., Dicle Ü. İlahiyat F.
nurettin.turgay@hotmail.com

Giriş

Müslümanlar, sahabe döneminde Hem Mekke hem Medine'de sosyal bir cemiyet haline geldikleri zaman, onların toplumsal alanda fazla ciddi problemleri yoktu. Onlar, o dönemde sayı bakımından henüz azdı ve aynı kültürü yaşıyorlardı. Haliyle Müslümanların toplum olarak kanun ve yasaları, Kur'ân'a dayanıyordu. O zaman karşılaştıkları az sayıdaki ve basit düzeydeki problemlerin çözümlerini, Kur'ân-ı Kerim karılıyordu. İçinden çıkamadıkları bir şey olunca da, onu Hz. Muhammed (s.a.v.)'e başvurarak hallediyorlardı. Fakat zaman ilerledikçe, Müslümanlar Arabistan'ın dışına çıkarak başka yerlere yayıldılar. İslâm âleminin sınırları genişledi. Onlar, artık Arap olmayan, dilleri farklı milletleri ve Müslüman olanlarla beraber Müslüman olmayanları da idare etmeye başladılar. Yabancı din ve kültürler, Müslümanlar arasında etkili olmaya başladı. Tercüme edilen yabancı eserler ve felsefi akımlar, İslâm âleminde yayılmaya başladı. Bunun neticesinde Müslümanlar arasında dini ihtilafların yanında siyasi ihtilaflar da arttı ve dini naslar farklı yorumlanmaya başladı. Ekonomik şartlar değişti ve toplumun refahı arttı. Bu gibi nedenlerden dolayı Müslümanların sosyal, siyasal ve kültürel problemleri de arttı. Sahabe döneminde, Hz. Muhammed (s.a.v) hayatta iken problemler ona sorularak çözülebiliyordu. Tabiilerin döneminde, artık böyle bir imkân söz konusu değildi.[1] Dolayısıyla tabiiler, problemlerini çözmek için öncelikle Kur'ân'a ve ardından peygamberin sünnetine başvuruyorlardı. Toplumun problemleri arttıkça, sahabe dönemine nazaran Kur'ân üzerindeki yorumlar da artıyordu. İslâm devleti çok genişleyince, Hicaz'dan yayılan haberler, o zamanın imkânsızlıkları nedeniyle uzak yerlere pek kolay ulaşamıyordu. Onun için farklı yörelerde, Kur'ân ayetlerinin tefsiri hakkında yörenin kültür şartlarına göre farklı yorumlar ortaya çıkıyor ve şahsi görüşler rol oynamaya başlıyordu. Bu görüşlerin sahipleri, farklı ırk, dil, din ve kültür ortamlarında yetiştikleri için, haliyle görüşleri de farklı oluyordu. Böylece sahabe tefsirine nazaran, biraz daha gelişen, çeşitli farklılıkları olan bir tefsir hareketi ortaya

1. Salih, Suphi, *Mebâhisun fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut 1972, s. 97.

çıkıyordu. Müslümanlar arasında ilk siyasi fırkalar, hicri 40 yıllarında ortaya çıkmaya başlamıştır. Muhtemelen tabiierin devri de o yılarda başlamıştır. Şia, Mutezile, Mürcie, Hariciye ve benzeri siyasi akımların doğuşu, aşağı yukarı aynı yıllara dayanmaktadır. Haliyle bu akımlar, Kur'ân ayetleri ile ilgili yapılan tefsir çalışmalarına da yansımıştır. Bu nedenle tabiilerin tefsir ilmindeki yerini öğrenmek, tefsir ilmi açısından önem arz etmektedir. Kısacası sahabe, İslam tarihinin ilk nesli, tabiiler ise ikinci neslidirler. Hakim en-Neysaburî (ö. 405/1014), tabiîn neslini tanımanın önemli bir konu olduğunu, narı tanımayan kişinin, onları sahabe ve tebe-i tabiînle karıştıracağından bahsetmiştir.[2] Dolayısıyla tabilerin tefsir ilmindeki yeri, sahabenin tefsir ilmindeki yerinden hemen sonra gelmektedir. Onun için tabiilerin tefsir ilmindeki yeri hakkında böyle bir çalışmayı yapmanın, yararlı olacağı kanaatindeyiz.

A – Müfessir Tabiiler

Müfessir tabiîler hakkında bilgi vermeden önce, "tabiî" kelimesini tanıtmak istiyoruz. Birinin izinde yürümek, ona tabi olmak, beraberinde bulunmak, cemaat ile namaz kılmada imama uymak gibi anlamları ifade eden "tebie-yetbeu" fiilinin ismi faili, "tâbiun" şeklindedir ve günümüz Türkçesinde uyanlar, tabi olanlar demektir. Bu ismin sonuna nisbet yası bitişince, "tâbiî" şeklinde okunur. "Tâbiî" kelimesinin çoğulu, hem "tâbiûn" hem de "tâbiîn" şeklinde olabilir. Dini kültürde ise "tâbiî", Hz. Muhammed (s.a.v.)'in sahabilerinin devrine yetişen, onları gören, iman ettiği halde onlarla beraber bulunan ve iman üzere vefat eden kişi demektir.[3] Diğer bir ifade ile bu nesil, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in irşadına ve onun değerli sahabilerinin geleneklerine uydukları için, kendilerine bu isim verilmiştir.[4] Tâbiûn, İslâm'ın ikinci neslinden oluşmaktadır. Onlardan sonra gelen nesle de, "etbâu't-tabiîn" veya "tâbeu't-tabiîn" yani tabiîlerden sonra gelen nesil denmektedir. Tâbiûn döneminin, hicri 40'ıncı yıldan itibaren başladığı kabul edilmekle beraber, ilk tâbiînin kim olduğu hakkında âlimler arasında farklı yorumlar vardır. Bazı âlimler, yalnız bir sahabiyi gören kişinin tâbiûndan sayıldığını kabul ederken, diğer bazı âlimler ise, görmeyi veya bir araya gelmiş olmayı yeterli kabul etmemişlerdir. Onlara göre bir kişinin tâbiûndan sayılabilmesi için, sahabilerle sohbette bulunmuş olması gerekir. Onun için tabiûnun kiminle başladığı, net bir şekilde tespit edilememiştir.[5] Son vefat eden sahabinin, 100/718 yılında vefat eden

---

2. Neysaburî, Hakim, *Marifetu Ulûmi'l-Hadis*, thk. Seyit Muazzam Hüseyin, Beyrut 1977, s. 41; Avcı, Seyit, "*Tabiîn Neslinin Hadis İmindeki Yeri*", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Konya 2005, sayı:20, s. 170.
3. İbn Manzur, Cemaluddin Muhammed b. Mukerrem, "tebie", *Lisânu'l-Arab*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1994, VIII, 27 vd.
4. Musa, M. Yusuf, "*Tabiîlerin Fıkıh Anlayışları*", trc. Abdulkadir Şener, *Makaleler Tebliğler ve Diğer Yazılar*, İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İzmir 2001, s. 85.
5. Süyûtî, Celâluddin Abdurrahman, *Tedribu'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, Mısır 1379, s. 416.

Ebu't-Tufeyl Amir b. Vasileti'l-Leysi olduğu rivayet edilmektedir.[6] Diğer bir rivayete göre ise, son vefat eden sahabinin, Mekke'de 110/728 tarihinde vefat eden Ebü't-Tufeyl Amir b. Vasıldır.[7] Buna göre onu gören, onun sohbetinde bulunan tabiilerin vefatları da, tabiî döneminin sonu olarak kabul edilir. Son vefat eden tabiînin, Halef b. Halife (ö. 181/797) olduğu söylenmektedir.[8] Bütün sahabiler Kur'ân tefsirine vakıf olmadığı gibi, bütün tabiîler de Kur'ân tefsirine vakıf değildiler. Kur'ân tefsiri ile meşgul olan tabiîleri şöyle sıralayabiliriz:

Alkame b. Kays (ö. 61/681).
Mesrûk b. el-Ecdâ (ö. 63/683).
Esved b. Yezid (ö. 74/693).
Mürre b. Şürahbil (ö. 76/695).
Ebu'l-Aliye er-Riyâhî (ö. 90/709).
Saîd b. Cübeyr (ö. 95/713).
İbrahim en-Nehâî (ö. 95/714).
Mücâhid (ö. 103/721).
Dahhâk b. Müzâhim (ö. 105/723).
Tâvûs b. Keysân (ö. 106/724).
İkrime b. Halid b. Said b. el-As el-Mahzûmî (ö. 107/725).
Âmir eş-Şa'bî (ö. 109/727).
Muhammed b. Sîrîn (ö. 110/728).
Hasan el-Basrî (ö. 110/728).
Atiyye el-Avfî (ö. 111/729).
Atâ b. Ebî Rabâh (ö. 114/732).
Katâde b. Diâme (ö. 117/735).
Nâfi' (ö 117/735).
Muhammed b. Ka'b el-Kurezî (ö. 118/736).
Kays b. Müslim (ö. 120/738).
Kasım b. Ebî Bezze (ö. 124/742).
Ata b. Dinâr (ö. 126/744).
Süddî el-Kebir (ö. 127/745).
İbn Ebî Necih (ö. 131/749).
Zeyd b. Eslem (ö. 136/753).

Sahabe içerisinde çok kişi tefsir ilmi ile meşgul olmasına rağmen, aralarında

6. Duman, Mehmet Zeki, "*Tabiûn Döneminde Tefsir Faaliyeti*", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kayseri 1987, sayı: 4, s. 213.
7. Avcı, "*Tabiîn Neslinin Hadis İmindeki Yeri*", s. 156.
8. Toksarı, Ali, *İslâmî Kavramlar*, Sema Yazar Gençik Vakfı Yayınları, Ankara 1997, s. 663; Avcı, "*Tabiîn Neslinin Hadis İmindeki Yeri*", s. 156.

meşhur olan, önde gelen dört kişi vardı. Onlar, Abdullah b. Abbas, (ö. 68/687), Hz. Ali (ö. 40/661), Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652) ve Ubey b. Ka'b (ö. 19/640) idi. [9] Aynı şekilde tabiilerden de aşağıda adını verdiğimiz dört kişi, diğerlerine nazaran daha meşhur olup bu alanda önde gelenlerdir:

Saîd b. Cübeyr (ö. 95/713).
Mücâhid (ö. 103/721).
İkrime (ö. 107/725).
Atâ b. Ebî Rabâh (ö. 114/732).

Bilindiği gibi sahabeler, İslam âleminin çeşitli yerlerine dağıldı ve bunlardan tefsir, hadis ve fıkıhla meşgul olan kişiler, gittikleri yerlerde ilmi gelişmelere önderlik yaptılar. Onlar, bulundukları yerlerde tabiin alimler yetiştirdiler ve böylece muhtelif ilmi ekoller meydana geldi. Bu şekildeki gelişme neticesinde tabiiler döneminde tefsir alanında Mekke, Medine ve Irak medreseleri oluştu. Mekke medresesinin başında, sahabeden Abdullah b. Abbas (ö. 68/687) vardı. O, tabiiler arasından Said b. Cübeyr (ö. 95/714), Mücahid b. Cebr (ö. 103/721), İkrime (ö. 104/722), Tavus b. Keysan (ö. 106/724), Ata b. Ebi Rabâh (ö. 114/732) ve benzeri değerli ilim adamlarını yetiştirdi.[10] İbn Teymiye (ö. 720/1320), "Tabiiler içerisinde tefsir alanında en bilgili olanlar, hiç şüphesiz Mekke medresesinin yetiştirdiği âlimlerdir. Çünkü Abdullah b. Abbas (ö. 68/687) onları yetiştirmiştir"[11] diyerek, Mekke medresesinde yetişen tabii müfessirleri övmüştür. Medine Medresesinin başında ise, sahabeden Übey b. Ka'b (ö. 19/640) bulunuyordu. Medine'de tabiiler neslinden pek çok kişi ondan istifade ederek tefsir ve kıraat ilminde geniş bilgi sahibi oldu. Bunların önde gelenleri, Zeyd b. Eslem (ö. 137/753), Ebû Âliye (ö. 90/708), Muhammed b. Ka'b el-Kurazî (ö. 118/736) ve benzeri kişilerdir.[12] Bilindiği gibi Medine şehri, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in hicret ettiği ve İslâm dininin her alanda ilk olarak kurulup geliştiği yerdir. Hz. Muhammed (s.a.v.)'in vefatından sonra da sahabenin çoğunluğu orada ikamet etti. Bu nedenle burada yetişen tabiiler, diğer yerlerde yetişen tabiilere nazaran Kur'ân ve sünneti sahabeden daha büyük oranda öğrenme imkânına sahip bulunuyordu. Medine tefsir medresesi/okulu, bir peygamber ocağı niteliğinde olup daha çok rivayet tefsirine dayanmaktadır.

---

9. Kelbî, Muhammed b. Ahmed b. Cuzey, *Kitâbu't-Teshîl li Ulûmi't-Tenzîl*, thk. Muhammed Abdu'l-Mun'im el-Yunusî ve İbrahim Atve Avd, Kahire tsz. I, 16; Zehebî, Muhammed b. Huseyin, *et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn,* Dâru'l-Erkâm, Beyrut tsz. II, 45.
10. Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Şirketu Mektebe ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Mısır 1978, II, 187; Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn,* I, 101.
11. İbn Teymiyye, Ahmed Takiyyuddin, *Mukaddimetun fî Usûli't-Tefsîri*, thk. Mahmud Muhammed Mahmud Nassâr, Mektebetu't-Turâsi'l-İslâmî, Kahire tsz, s. 15; Süyûtî, el-İtkân, II, 189; Zerkânî, Muhammed Abdulazîm, *Menâhilu'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1996,I, 487; Sabunî, Muhammed Ali, *et-Tibyân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut 1987, s. 70.
12. Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn,* I, 114.

Bilindiği gibi Kur'ân tefsiri, sahabe zamanından itibaren rivayet ve rey olmak üzere iki yol ile gelmiştir. Medine'nin en meşhur âlimleri, Kur'ân'ı anlama konusunda rivayete itibar etmişlerdir. Medine'den uzak olan diğer İslâm kentlerinde ise, durum tamamen farklıydı. O bölgelerde rivayete yer verildiği gibi, rey tefsirine daha çok önem verilmiştir. Mesela Medine'ye en yakın olan Mekke'de, tefsir okulunun bir numaralı hocası olan Abdullah ibn Abbas Kur'ân'ı tefsir ederken, rivayetin yanında rey ve içtihada da önem vermiştir. Bu nedenle Abdullah ibn Abbas tefsirde Arap şiirine, lugata ve diğer bazı yardımcı unsurlara da müracaat etmiştir.[13] Medine tefsir ekolünün ilmi fonksiyonu, tabii döneminden sonra da devam etmiştir. Daha sonraki dönemlerde de diğer bölgelerdeki âlim ve fakihler, Medineli alimleri ilim ve fıkıhta üstün görüyorlardı. Nitekim İmam Malik (ö. 179/795), o zamanın Mısır âlimlerinden Leys b. Sa'd (ö. 175/791)'a gönderdiği bir mektupta şöyle demiştir: "Bilin ki insanlar, Medine ehline tabidirler. Zira hicret, oraya yapılmıştır ve Kur'ân, orada nazil olmuştur. Medineliler, vahye şahit olmuş kimselerdir. Hz. Muhammed (s.a.v.), vahiy yoluyla aldığı emirleri onlara duyuruyor, onlar da bu emirlere uyuyorlardı. Bu durum, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in vefatına kadar devam etti." Leys b. Sa'd da, ona şu cevabı vermiştir: "Bana yazdıklarınla isabet etmiş bulunuyorsun. Elbette ki insanlar, hicret yurdu ve vahiy memleketi olan Medine ehline tabidirler. Zira Medine şehri, hem hz. Muhammed (s.a.v.)'in şehri, hem de Kur'ân'ın nazil olduğu ve ashabın vahye şahit olduğu bir yerdir."[14] Irak medresesinin kurucusu da sahabeden Abdullah b. Mes'ud (ö. 32/652)'dur. Abdullah b. Mes'ud, tabiiler arasından tefsir, kıraat ve fıkıh alanında pek çok talebe yetiştirmiştir. Alkame b. Kays (ö. 61/681), Mesruk b. el-Ecda' (ö. 63/682), el-Esved b. Yezid (ö. 74/693), Mürra el-Hamdânî (ö. 76/695), Amir eş-Şa'bî (ö. 109/727), el-Hasanu'l-Basrî (ö. 110/728), Katâde b. Diâme (ö. 117/735), onun yetiştirdiği talebelerinden bazılarıdır. Ayrıca Abdullah b. Mes'ûd, kıraat ilminde de pek çok talebe yetiştirmiştir. Tabiiler döneminde kraat alanda yetişen talebeleri, Ebû Abdirrahman es-Sülemî (ö. 73/692), Ebû Amr eş-Şeybanî (ö. 98/716), Zeyd b. Vehb (ö. 84/692), Amr b. şurahbil (ö. 63/683), Abide b. Kays es-Selmanî (ö. 72/691) ve benzeri kişilerdir.[15] Bu tefsir medreseleri kadar meşhur olmasa da, Şam ve Mısır tefsir medreseleri de bu dönemde gelişmiş ve bu medreselerde değerli âlimler yetişmişlerdir.[16] Normal olarak bu medreselerde yetişen âlimlerin görüşleri her konuda bir olmamış ve aralarında bazı

---

13. Harmes, Abdurrazzak b. İsmail, "*Medine Tefsir Okulu*", trc. Musa kazım Yılmaz, *Diyanet İlmi Dergi*, Ankara 1999, cilt: 35, sayı: 3, s. 25.
14. Bestî, Kadi İyâd, *Tertibu'l-Medârik ve Ta'ribu'l-Mesâlik li Ma'rifeti Âlemi Mezhebi İmam Malik*, Fas tsz. I, 42 vd; İbn Kayyim, el-Cevziyye, *İlmu'l-Muvakkiîn*, Beyrut 1976, III, 95.
15. Küçükkalay, Hüseyin, *Abdullah b. Mes'ûd ve Tefsir ilmindeki Yeri*, Denizkuşları Matbaası, Konya 1971, s. 91 vd. Ayrıca tefsir medreselerinde yetişen tabiilerin hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. Soysaldı, Mehmet, *Nüzûlünden Günümüze Kur'ân ve Tefsir*, Fecr Yayınevi, Ankara 2001, s. 212 vd.
16. Hermas, *Medine Tefsir Okulu*, s. 14.

farklılıklar meydan gelmiştir. Mekke ve Medine tefsir medreselerinde rey ve kıyasa fazla yer verilmemiş, ancak Irak tefsir medresesinde bunlara fazla önem verilmiştir. Fakat israiliyat, bütün bu tesir medreselerinde tefsir kültürüne girmiştir.

Her ne kadar bazı alimler, Arapların ilimde, eser telifinde, dil ve şiirde diğer milletlerden daha ilerde olduklarını kaydetse de,[17] tabiiler döneminde Araplar, dini ilimlerle meşgul olmaya pek önem vermemişlerdir. İbn Haldun (ö. 808/1406) da, "Bilgiler, bir sanat şeklini aldığı için onlar, onunla meşgul olmayı kendileri için bir küçüklük sayarak bilgi öğrenmeye yanaşmadılar. Başkanlar, her zaman hüner, sanat ve bunlarla ilgili olan şeylerle uğraşmaktan çekinmişlerdir."[18] diyerek, onların bu durumunu dile getirmiştir. Kureyş kabilesinden bir kişi, Attab b. Esid kabilesinden bir gencin, Sibeveyh (ö. 180/796)'in "el Kitab" adlı eserini okuduğunu görünce ona, "Yazıklar olsun size! İlmi, ihtiyaç ve zilletle tahsil etmek ve onunla geçinmek istiyorsunuz." demek suretiyle onu azarlamıştır.[19] Bu nedenle tabiiler döneminde ilimle meşgul olanların çoğu mevali idi. Arapça bir kelime olan mevali, mevlâ kelimesinin çoğuludur ve rab, yardımcı, dost, akraba, yakın, köle, iş gören ve benzeri anlamlar için kullanılmaktadır.[20] Burada söz konusu olan mevali, o zaman için bir mal gibi alınıp satılan köle anlamındadır.[21] Tabiiler döneminde mevalilerin durumu, sosyal hayatta, daha çok efendilerinin durumuna göre şekillenirdi. Örneğin Abdullah b. Abbas (ö. 68/687) âlim olduğu için, onun mevlası olan İkrime, onun yanında âlim olarak yetişmiştir. Keza Abdullah b. Ömer (ö. 73/692)'in mevlası Nâfi'in durumu da böyledir.[22] Konu ile ilgili eserleri incelediğimizde, o zaman için tefsir, hadis ve fıkıhta temayüz edip öne çıkan âlimlerin ekseriyetinin mevali olduğuna şahit olmaktayız. Tabiilerden tefsir alanında meşhur olan ikrime (ö. 107/725), Abdullah b. Abbas (ö. 68/687)'ın, Ata b. Ebî Rabah (ö. 115/733) Benû Fihr'in, Ebu'z-Zübeyr Muhammed b. Müslim (ö. 128/745) Hâkim b. Hizâm'ın mevlası idi. İslâm âleminin başka yerlerinde de hemen hemen aynı durum söz konusuydu. Örneğin Kûfe'de Said b. Cübeyr (ö. 94/713) Benû Valibe mevlası; Basra'da el-Hasen b. Yesâr (ö. 110/728) Zeyd b. Sabit'in mevlasıydı.[23]

---

17. Câhız, Ebû Osmân Amr b. Bahr, *el-Mehâsinu ve'l-Ezdâd*, thk. Muhammed Suveyd, Dâru İhyâi'l-Ulûm, Beyrut 1991, s. 13; Emin, Ahmed, *Fecru'l-İslâm*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1969, s. 34.
18. İbn Haldun, Veliyyüddin Ebû Zeyd Abdurrahman b. Muhammed, *Mukaddime*, trc. Zakir Kadirî Ugan, Milli Eğitim Bakanlığı yayınları, İstanbul 1989, III, 167.
19. Cahız, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, Daru İhyâi'l-Ulûm, Kahire 1948, I, 402 vd.
20. İsfahanî, Hüseyin b. Muhammed er-Rağıb, "velâ", el-Müfredât fî Ğaribi'l-Kur'ân, Kahraman yayınları, İstanbul 1986; s. 839;
21. Cürcanî, Ali b. Muhammed eş-Şerîf, "*mevlâ*", *Kitâbu't-Ta'rîfat*, Mektebetu Lübnan, Beyrut 1990, s. 257.
22. Emin, *Fecru'l-İslâm*, s. 155.
23. Emin, *Fecru'l-İslâm*, s. 153 vd.

Yakut el-Hamevî (ö. 627/1229)'nin bildirdiğine göre, Abadile diye bilinen Abdullah b. Abbas (ö. 68/687), Abdullah b. Zübeyr (ö. 73/692), Abdullah b. Amr b. el-As (ö. 63/683) ve Abdullah b. Ömer (ö. 73/692) vefat ettikten sonra fıkıh ilmi, bütün beldelerde mevalide kaldı. O zaman için Mekke ehlinin fakihi Atâ b. Ebi Rabâh (ö. 114/732), Yemen ehlinin Tâvûs b. Keysân (ö. 106/724), Yemâme ehlinin Yahya b. Kesîr (ö. 129/746), Basra ehlinin el-Hasan el-Basri (ö. 110/728) Kufe ehlinin İbrahib en-Nehâi (ö. 95/713-14) Şam ehlinin Mekhûl (ö. 113/731), Horasan ehlinin fakihi de Atâ el-Horasânî (ö. 133/750) idi. Bunların hayatını incelediğimiz zaman, tümünün mevali olduklarına şahit olmaktayız.[24]

Müslümanların o zaman dini ilimlere fazla rağbet etmemeleri ve bu işin daha çok mevalilere bırakılması ne kadar acı ve üzücü ise, günümüzde de dini ilimlerle meşgul olanların daha çok toplumun fakir tabakasından oluşması, o derece üzücüdür. Nitekim günümüzde ekseriyetle fakir aile çocuklarının İmam-Hatip Liselerinde ve İlahiyat Fakültelerinde okuduklarına şahit olmaktayız.

Müfessir tabiiler hakkında bu bilgileri vermekle beraber, kıraat imamlarının da tabiiler neslinden olduklarını belirtmek isteriz.[25] Ayrıca ilmi kaynaklarda, tefsiri yazarak kayda geçirme faaliyetinin de tabiiler döneminde başladığı kaydedilmektedir. İhtilaflı olmakla beraber ilk yazılan tefsirin, Rebi' b. Enes'in naklettiği Ebu'l-Aliye (ö. 90/709)'nin tefsiri olduğu söylenmektedir. Mücahid b. Cebr (ö. 103/721)'in, talebelerini evine götürerek onlara Kur'ân tefsirini yazdırdığı[26] ve kendisine isnat edilen bir tefsirinin de bulunduğu rivayet edilmektedir.[27] Bazı bilgilere göre Mücahidin bu tefsiri, Abdurrahman ibnu't-Tahir b. Muhammed es-Sûrtî tarafından tahkik edilerek İslâmabad'ta üç cilt halinde basılmıştır.[28]

---

24. Hamevî, Yakut, *Mu'cemu'l-Buldân*, Mısır 1906, II, 354.
25. Kıraat imamları hakkında geniş bilgi için bkz. İbnu'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsuddin Muhammed b. Muhammed, *Ğâyetü'n-Nihâye fî Tabakati'l-Kurrâ*, Mısır 1351, II, 330 vd.; İbnü'n-Nedim, Muhammed b. Ebî Yakub, *el-Fihrist*, thk. Güstav Fugel, Beyrut tsz. s. 58 vd.; Zirikli, Hayruddin, *el-A'lâm Kamusu Terâcim*, Beyrut 1969, VIII, 163; Hammuda, Abdulvahap, *el-Kıraat ve'l-Lehecât*, Mısır 1948, s. 216 vd; Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usulü*, Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, Ankara 1985, s. 107 vd; Öztoprak, Siraceddin, *Kur'ân Kıraatı* (*Kıraat-ı Aşer*), Beyan Yayınları, İstanbul 2005, s. 65 vd.
26. Süyûtî, *el-İtkan*, II, 225; Zehebî, Şemsuddin, *Târihu'l-İslâm ve Tabakâtu'l-Meşâhir ve'l-A'lâm*, Kahire 1947, IV, 191.
27. Bağdadî, Ahmed b. Ali el-Hatip, *Takyidu'l-İlm*, Dımaşk 1949, s. 105; Sezgin, Fuat, *Buharinin Kaynakları*, İstanbul 1956, s. 10; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi,* Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları 1988, I, 152.
28. Duman, "*Tabiûn Döneminde Tefsir Faaliyeti*", s. 238.

B – Tabiilerin Tefsirdeki Yeri ve Önemi

Âlimler, tabiilerin tefsir çalışmalarını değerlendirirken, farklı görüşleri ileri sürmüşlerdir. Bazı âlimlere göre, tabiiler Kur'ân ayetleri ile ilgili tefsir ve yorumları bizzat sahabeden dinleyip aldıkları için, onların tefsirleri muteberdir ve delil olarak kabul edilir. Bu görüşü savunanlar, tabiilerden bazı kişilerin bu konudaki rivayetlerini delil olarak ileri sürerler. Örneğin tabiilerden Mücâhid, Kur'ân'ı başından sonuna kadar üç defa hocası Abdullah b. Abbas (ö. 68/687)'a arz ettiğini ve her ayette durarak o ayet hakkında kendisine sorular yönelttiğini söylemektedir.[29] İkrime de, "Kur'ân hakkında size söylediklerimin tümü, Abdullah b. Abbas'tandır." der.[30] Yine tabiilerden Katade, "Kur'ân'da hiçbir ayet yoktur ki, onun hakkında sahabeden bir şey duymuş olmayayım." demektedir.[31] Ayrıca bazı âlimler, Kur'ân'ın bazı ayetlerinde tâbiûna işaret edildiği ve bu ayetlerde onlar hakkında övücü ifadelerin bulunduğu kanaatini taşımaktadırlar. Burada, bu ayetlerden bazı örnekler vermek istiyoruz:

"*İslâm'ı ilk önce kabul eden muhacirler ve ensar ile iyilikte onlara uyanlar var ya, Allah onlardan razı olmuş; onlar da O'ndan razı olmuşlardır. Allah, onlara içinden ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetler hazırlamıştır. İşte bu, büyük kurtuluştur.*"[32]

Bu ayette geçen, "*onlara uyanlar*" ifadesi hakkında farklı yorumlar yapılmıştır. Bu kavram, genelde muhacir ve ensara temiz inanç ve salih amelde uyanlar diye yorumlanmıştır.[33] Bazı âlimler ise, burada tâbiûn ve kıyamete kadar bu güzel yolu takip edenlerin kast edildiğini savunmuşlardır.[34]

"*Onlardan sonra gelenler, "Ey Rabbimiz! Bizi ve bizden önce iman etmiş olan kardeşlerimizi bağışla. Kalplerimizde, iman edenlere karşı hiçbir kin tutturma! Ey Rabbimiz! Şüphesiz sen çok şefkatli, çok merhametlisin!" derler.*"[35]

Bu ayette de, "*Onlardan sonra gelenler*" kavramı hakkında da aynı şekilde farklı yorumlar yapılmıştır. Bazı müfessirler, burada sahabeden sonra gelen ve onların yolunu takip ederek temiz inanç ve dürüstlükle yaşayan kişilerin kast edildiğini savunurken,

---

29. Zehebî, *et-Tefsîl ve'l-Mufessirûn*, I. 131
30. Süyûtî, *el-İtkân*, II, 1234.
31. Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn,* I, 132.
32. et-Tevbe 9/100.
33. Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b Habib el-Mâverdî, *en-Nuketu ve'l-Uyûn*, Muessesetu'l-Kutubi's-Sakafiyye, Beyrut 1992, II, 395.
34. Beydavî, Nasiruddin Ebû Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Şirketu Mektebe ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Mısır 1955, I, 208; Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsîr*, Dâru'l-Ensâr, İstanbul 1981, I, 559.
35. el-Haşr 59/10.

diğer bazı âlimler de burada tâbiûnun kast edildiği kanaatini taşımaktadırlar.[36] Bu iki ayette de, inancı sağlam ve ameli dürüst insanlardan bahsedilmekte ve bu şekilde hareket edenler övülmektedir. Allah tarafından övülen bu tür kişiler, belli bir zaman ve mekânla sınırlı değildir. Bunlar, tabiiler döneminde dürüst yaşayan insanlarla beraber, kıyamete kadar aynı güzelliği yaşayan ve yaşayacak olan insanlar olarak da değerlendirilebilir.

Hz. Muhammed (s.a.v.) de, bazı hadislerde tabiiler hakkında övücü ifadelerde bulunmuştur. Bu konu ile ilgili olan bazı hadislerin anlamı şöyledir:

"Ne mutlu beni görüp iman edene! Ne mutlu beni göreni görene!"[37]

"Ümmetimin en hayırlıları, benim zamanımda yaşayan sahabilerdir. Ondan sonra, onlardan sonra gelen nesildir ve ondan sonra hayırlı olanlar da, onlardan sonraki nesildir."[38] Kur'ân ilimleri üzerinde ciddi çalışmalarda bulunan Zerkeşî (ö. 794/1391) de, Kur'ân tefsirini kaynakları itibarıyla dört kısım halinde değerlendirmektedir. Birincisi, Hz. Muhammed (s.a.v.)'den nakledilen tefsirdir. İkincisi, sahabenin ve üçüncüsü de tabiûnun görüş ve kanaatleriyle yapılan tefsirdir. Dördüncüsü ise insanın Kur'ân'ı, kendi kalbinde meydana gelen mana ile tefsir etmesidir.[39] Zerkeşî, bu açıklamalarında tabii neslinin yaptığı tefsirin de önemli bir değer taşıdığını anlatmaya çalışmıştır.

Bazı âlimler de, tabiilerin tefsirinin delil olmadığını ve dolayısıyla bağlayıcılığının bulunmadığını ileri sürerler ve delil olarak da şu görüşleri ileri sürerler: Tabiiler bizzat Hz. Muhammed (s.a.v.)'den herhangi bir şeyi dinlememişlerdir. Sahabe tefsiri için söz konusu olan "Hz. Muhammed (s.a.v.)'den alınmıştır." hükmü, tabiilerin tefsiri için söylenememektedir. Sahabe, nüzul sebeplerine bizzat şahit olurken, tabiiler daha sonra yaşadıkları için, bu haberleri ancak sahabeden dinleyerek öğrenmişlerdir. Sahabenin adaleti hakkında mevcut olan naslar, tabiiler için geçerli değildir. Tabiiler döneminde israiliyat daha fazla yaygın bir hale gelmiş bulunmaktadır. Bu gibi nedenlerden dolayı tabiilerin, Kur'ân ayetlerini tefsir ederken hata etmeleri ve delil olmayan bazı şeyleri delil olarak ileri sürmelerinin mümkün olabilme ihtimali artmaktadır.[40] Ayrıca İmam-ı Azâm Ebû Hanife (ö. 147/767)'nin tabiilerin tefsiri hakkında şöyle dediği rivâyet edilmektedir: "Hz. Muhammed (s.a.v.)'den gelenin, başımız gözümüz üstünde yeri vardır. Sahabeden gelen hakkında serbestiz; uygun gördüğümüzü alır, uygun görmediğimizi

---

36. Mukatil b. Süleyman, *Tefsiru Mukatil b. Süleyman*, thk. Ahmed Ferîd, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2003, III, 341; Mâverdî, *en-Nuketu ve'l-Uyûn*, V, 507; Kutup, Seyyid, *fî Zilâli'l-Kur'ân*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1971, XXVIII, 45.
37. İbn Hanbel, V, 248, 257, 264.
38. Buharî, Fedâilu's-Sahabe, 1; Rikâk, 7. Tâbiûn ve fazileti hakkında geniş bilgiiçin bkz. Turgay, Nurettin, "*tâbiûn*", *şamil İslâm Ansiklopedisi*, Şamil Yayınevi, İstanbul 1994, VI, 71 vd.
39. Zerkeşî, Bedruddin Muhammed b. Abdillah, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Beyrut tsz. II, 156 vd.
40. Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn,* I, 131.

almayız. Tabiilerden naklolunana gelince, onlar da insandır, biz de insanız."[41]

Şu'be b. Haccac (ö. 160/776) da, "Tabiilerin sözleri, kendilerine muhalif olanlara karşı delil olamaz; o halde tefsirde nasıl delil olarak kabul edilebilir?" diyerek tibiilerin sözlerinin tefsirde delil olarak kabul edilmesinin zorunlu olmadığını dile getirmektedir. Ancak tabiiler, bir konuda icma edip birliği sağlamışlarsa, onların o konudaki görüşlerinin hüccet olarak kabul edilmesinde kuşku yoktur. Tabiiler herhangi bir ayetin tefsirinde ihtilafa düşerlerse, onların görüşleri ne birbirlerine karşı nede onlardan sonra gelenler için hüccet olabilir.[42]

Sahabe, nüzul sebepleri, vücûhu'l-Kur'ân (Kur'ân'ın okunma şekilleri) ve benzeri olaylara bizzat şahit olmuşlardır.[43] Bu gibi olaylar, onların gözü önünde cereyan etmiştir. Tabiiler için böyle bir durum söz konusu değildir. Bu nedenle onların tefsir çalışmaları, sahabenin tefsir çalışmalarının düzeyinde düşünülmemektedir. Yukarıda, tabiiler hakkında yer verdiğimiz övücü ifadeler, onların saygın bir nesil olduğunu göstermektedir. Onlar da, kendi aralarında bazı ayetlerin tefsir ve yorumları hakkında farklı görüş belirtmişlerdir. Daha sonraki nesillerden yetişen değerli bilim adamlarında olduğu gibi, onların da tefsir alanında benimsenen görüşleri alınabilir ve benimsenmeyenler de alınmayabilir.

C – Tabiilerin Tefsirdeki Metotları

Tabii müfessirler, Kur'ân ayetlerini sırasıyla önce Kur'ân'la, sonra sünnetle, sonra sahabenin görüşleri ile ve ondan sonra da kendi rey ve içtihatları ile tefsir edip yorumluyorlardı.[44] Bu konuda, normal olarak sahabenin yolunu takip ediyorlardı. Onların Kur'ân'ı Kur'ân, sünnet ve sahabenin görüşleri ile tefsir etmeleri, rivayet tefsiri olarak değerlendirilir. Tabiiler, sahabenin tefsir alanındaki görüşlerini kabul etme hususunda ittifak halinde hareket etmemişlerdir. Tabiilerin bir kısmı onların görüşlerini ön planda tutmazken, bir kısmı da sünneti, ıstılah olarak Hz. Muhammed (s.a.v.)'in hem de sahabenin takip edilmesi gerekli bir davranışı veya uygulaması anlamında kullanmışlardır.[45] Tefsir çalışmalarının rivayet ve dirayet tefsiri diye iki ayrı kısım halinde gelişmesi, tabiilerin döneminde başlamıştır. Hz. Muhammed (s.a.v.) hayatta iken, gerekmediği için bütün Kur'ân tefsir edilmedi. Sahabe döneminde de gerektiği kadar Kur'ân tefsir edildi. Tabiiler döneminde tefsire daha fazla ihtiyaç duyulduğu için, rey ve içtihat ile tefsir hareketi hız kazandı. Bazı âlimler Kur'ân'ı rey ile tefsir etmeye

41. Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn,* I, 131.
42. İbn Teymiyye, *Tefsir Üzerine*, trc. Harun Ünal İstanbul 1985, s. 136.
43. Serinsu, Ahmet Nedim, *Kur'ân'ın anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûl'ün Rolü*, Şule Yayınları, İstanbul 1994, s. 34.
44. Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn,* I, 105; Kattan, Menna', *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut 1993, s. 338.
45. Ulu, Arif, "*Tabiûn'un Sünnet Anlayışı*", *İslami İlimler Dergisi*, Çorum 2007, sayı: 2, s. 57.

karşı çıkmışlarsa da, bu hareket çoğunluk tarafından uygun görüldü. Hatta Said b. Cübeyr (ö. 95/713), "Kur'ân'ı okuyup da sonra onu tefsir etmeyen, kör veya bedevi gibidir" diyerek, bu konuya dikkat çekmiştir.[46] Tefsir kitaplarını incelediğimiz zaman, tabiilerin çok sayıdaki ayeti rey ve içtihatları ile tefsir ettiklerine şahit olmaktayız. Bilhassa Ebû Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberi (ö. 310/922)'nin "*Camiu'l-Beyân an Te'vîli Ayi'l-Kur'ân*" ve İsmail b. Kesir (ö. 774/1372)'in "*Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*" gibi rivayet tefsirlerinde bunun pek çok örneğini görmekteyiz. Bu örneklerden bazıları şöyledir:

Kur'ân'ın ilk suresi olan Fatiha suresinin ilk ayetinde geçen ve "âlemlerin rabbi" anlamındaki "Rabbilalemîn" ifadesindeki "âlem" sözcüğü, tabii müfessirler tarafından farklı şekillerde yorumlanmıştır. Said b. Cübeyr (ö. 95/713) bunu "insanoğlu", Mücahid (ö. 103-104/721-722) ""cinler ve insanlar", Katade "âlemdeki her sınıf" ve Ebû Aliye de "kâinatta tahmin edemeyeceğimiz kadar çok olan tüm varlıklar" diye tanımlamaya çalışmışlardır.[47]

"*Şüphesiz biz sana Kevser'i verdik.*"[48] anlamındaki ayette geçen "Kevser kelimesi de, aynı şekilde tabii müfessirler tarafından farklı yorumlanmıştır. Said b. Cübeyr (ö. 95/713), Abdullah b. Abbas (ö. 68/687)'ın görüşüne dayanarak bu ayette geçen "Kevser"in, cennetteki bir nehir olduğunu söylemiştir. Ebû'l-Aliye (ö. 90/709) de bunun, cennetteki bir nehir olduğunu söylemiştir. Ebû Ubeyde (ö. 18/639) de Hz. Aişe (ö. 95/678)'nin aynı görüşte olduğunu söylemiştir. İkrime (ö. 107/725), bu ayette geçen "Kevser"in, peygamberlik ve İslâm olduğunu ileri sürmüştür. Mücâhid (ö. 103/721) ise bunun, dünya ve ahretin hayrı olduğunu söylemiştir. Yine Said b. Cübeyr (ö. 95/713), başka bir rivayette tekrar Abdullah b. Abbas (ö. 68/687)'ın görüşüne dayanarak bu ayette geçen "Kevser"in, çok hayır olduğunu söylemiştir.[49] Bu rivayetlerden, Said b. Cübeyr'in (ö. 95/713), çoğunlukla Abdullah b. Abbas (ö. 68/687)'ın görüşlerine itibar ederek ona tabi olduğunu öğrenmekteyiz.

Tabiiler, Kur'ân ayetlerinin tefsirinde Hz. Muhammed (s.a.v.)'in zamanındaki ilkelerinden ve ondan sonra da, yukarıda verdiğimiz örneklerden de anlaşıldığı gibi ayetlerin iştikak, lügat, sarf, nahiv, belagat ve benzeri dil kaidelerinden faydalanıyorlardı. Ayrıca onlar, ayetleri, önceki ve sonraki ayetleri göz önünde bulundurarak, sosyal hayattaki olaylardan, tarihi ve tabii ilimlerden de yararlanarak tefsir ediyorlardı.[50] Yusuf suresinin 31'inci ayetinde, Mısır kralının karısı ile Yusuf (a.s.) hakkındaki dedikodu

---

46. Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir, C*amiu'l-Beyân an te'vîl-i Ayi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1995, I, 156.
47. Taberî, *Camiu'l-Beyân*, I, 95.
48. el-Kevser 108/1.
49. Taberî, *Camiu'l-Beyân*, XXX, 414 vd; İbn Kesir, İsmail, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1969, IV, 557 vd.
50. Cerrahoğlu, *tefsir Tarihi*, I, 119.

üzerine kadının, şehrin ilerin gelenlerinin hanımlarını, sarayda hazırladığı bir ziyafete davet ettiği anlatılmaktadır. Bu ayette, kadınlar için hazırlanan bir "mütteke"den bahsedilmektedir. Tabiin müfessirler, "Mütteke"[51] kelimesinin Arap dili açısından ne gibi anlamlar ifade ettiği hakkında değişik yorumlarda bulunmuşlardır. Mücahid (ö. 103/721) bu kelimeyi turunc, Said b. Cübeyr (ö. 95/713) ve Hasan el-Basri (ö. 110/728) yiyecek, içecek ve yaslanılacak yer, Süddi (ö. 127/745), yaslanılacak yer, Katade (ö. 117/735) ve diğer bazı tabiiler yiyecek olarak tanımlamışlardır.[52] Daha sonraki müfessirler bu kelimeyi, kelimenin öncesi, sonrası ve o günkü toplumun sosyal yapısını göz önünde bulundurarak yan gelip yaslanılan yer ve mükellef bir ziyafet olarak yorumlamışlardır.[53] Tabii müfessirlerden olan Mücahidin (ö. 103-104/721-722) bu kelime hakkında farklı yorumlarda bulunmasını, onun ileri derecede rey ve içtihada önem vermesine bağlamamız mümkündür. Çünkü o, "ibadetin en hayırlısı, güzel reydir/görüştür." ilkesine göre hareket etmekteydi.[54] Bu durum onun, ehl-i rey ekolünün ileri gelenlerinden olduğunu göstermektedir. Nitekim Goldziher (ö. 1341/1922) onun bu yönü ile ilgili olarak şöyle bir açıklamada bulunmuştur: "O, kendisinden sonra neşvü nema bulacak/gelişip büyüyecek olan ehl-i rey medresesinin akide meselelerinde salahiyet sahibi bir kimse idi."[55] Nitekim Mücahid (ö. 103/721), "Şüphesiz *siz, içinizden cumartesi gününde haddi aşanları biliyorsunuz. (Bu yüzden) onlara, "Alçalmış maymun olunuz" dedik."*[56] anlamındaki ayette yer alan "*Alçalmış maymun olunuz*" ifadesi için de, rey ve içtihada başvurarak diğer müfessirlerden farklı yorumlarda bulunmuştur. Bazı âlimler, bu ayette söz konusu kişilerin fiziki yönden maymun şekline dönüştüklerini savunurken, Mücahid (ö. 103/721) ve onu takip eden diğer bazı âlimler bu ifadeyi, insan kemalinden hayvan rezilliğine dönüşme, onlar gibi sefil, rezil ve başıboş yaşama anlamında yorumlamışlardır.[57] Buna göre "maymun olun" ifadesi, "maymunlar gibi başkalarının emir ve egemenliklerinin altında bulunun; hür ve bağımsız bir şekilde iradenizle hareket etme nimetinden mahrum yaşayın." anlamındadır.[58]

---

51. Yusuf 12/31.
52. Taberî, *Camiu'l-Beyân*, XII, 263 vd.
53. Kutup, *fî Zilâli'l-Kur'ân*, XII, 716; Sabûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, II, 49; Esed, Muhammed, *Kur'ân Mesajı*, İşâret yayınları, İstanbul 1996, II, 462.
54. İbn Kuteybe, *Te'vilu Muhtelifi'l-Hadis*, Mısır 1326, s. 69.
55. İgnaz Goldziher, *Mezâhibu't-Tefsîri'l-İslâmî*, Kahire 1955, s. 132.
56. el-Bakara 2/65.
57. Taberî, *Camiu'l-Beyân*, I, 473 vd; Feyruzabadî, Muhammed b. Ya'kûb, *Tenvîru'l-Mikbâs min Tefsîr-i İbn Abbâs*, el-Matbaatu'l-Ezheriyye, Mısır 1898, s. 109; Rıza, Muhammed Raşit, *Tefsîru'l-Menâr*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2005, I, 281; Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Eser Kitabevi, İstanbul 1971, I, 378 vd.
58. Cevherî, Tantavî, *el-Cevâhir fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm*, baskıya hazırlayan: Muhammed Abdusselam şahin, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2004, IV, 277. (Kanaatimize göre, bu ayetlerde geçen ve tartışma konusu olan "maymun olunuz" ifadesini, maddi olarak maymun şekline dönüşme olarak yorumlayanların bu konudaki görüşleri, bilimsel temeller itibariyle isabetli görmemişlerdir. Uzun

Tabiiler Kur'ân ayetlerini tefsir ederken, nüzul sebeplerine dikkat etmekle beraber, "Nüzul sebebinin hususi olması, hükmün umumi olmasına engel değildir." kaidesini de göz önünde bulunduruyorlardı. Örneğin Sait b. Cübeyr, "*Kim Allah'ın indirdiğiyle hükmetmezse, İşte onlar kâfirlerin ta kendileridir.*" [59] mealindeki ayeti izah ederken, şöyle bir açıklamada bulunmuştur:

"Bazıları, bu ayetin İsrail oğulları hakkında nazil olduğunu ve bizi ilgilendirmediğini sanıyorlar. Hâlbuki bu ayetin öncesini ve sonrasını okuyunca, ayetin umuma hitap ettiğini ve dolayısıyla bizi de ilgilendirdiğini anlarız."[60] Tabiiler, Kur'ân'ı Kur'ân'la veya sünnetle veyahut da nüzul sebebi ile tefsir ederken, sahabeden naklediyorlardı. Mesela Katade (ö. 117/735), Hasan-ı Basri (ö. 110/728) ve diğer bazı tabii müfessirler, sahabe müfessirlerden Hz. Ali (ö. 40/661)'nin ayeti ayetle tefsir ettiğine dair şöyle bir nakilde bulunmuşlardır: Hz. Ali (ö. 40/661), "*Biz, onların göğüslerinde kinden (tasadan) ne varsa hepsini çıkarıp atmışızdır. Altlarından ırmaklar akmaktadır. (Onlar), "Lütfedip bizi buraya grtiren Allah'a hamd olsun. Allah bizi buraya getirmeseydi, biz bunu (bu nimeti) bulamazdık! Rabbimizin elçileri, gerçeği getirmişler." dediler.*"[61] mealindeki ayeti, "*Onların göğüslerindeki kini çıkarıp attık; hepsi kardeşler olarak köşkler üzerinde karşı karşıya otururlar (sohbet ederler).*"[62] ayeti ile tefsir etmiş ve bir önceki ayetin tefsiri durumunda olan bu ayetin, Bedir Savaşı'na katılanlar hakkında nazil olduğunu söylemiştir.[63] Yine tabii müfessirler, Kur'ân'ı sünnetle tefsir etme hususunda Hz. Ali (ö. 40/661)'den şöyle bir rivayette bulunmuştur: Hz. Ali (ö. 40/661)'nin anlattığına göre Hz. Muhammed (s.a.v.), Fatiha suresinde geçen "es-sırât el-müstakim" (dosdoğru yol) ifadesinde Kur'ân'ın kast edildiğini söylemiştir.[64]

Tabii müfessirlerin bu içtihatları, İslâm ilim dünyasında yeni ve farklı anlayışların ortaya çıkmasına sebep oldu; tefsir alanında itikadi ve ameli konularda farklı

---

yıllardan beri Darvin'in, insanların maymundan tekâmül ederek bu günkü hale geldiği şeklindeki görüşleri tartışılmakta ve bilimsel olarak mantıklı görülmemektedir. Bunun tersi olarak insanların maymuna dönüşmesini savunmak da, aynı şekilde bilimsel kurallara uygun düşmemektedir. İnsanın, bir familyadan diğer bir familyaya yükselmesi veya şekil ve biçimiyle bir türden başka bir türe dönüşmesi, söz konusu değildir. (Butî, Said Ramazan, *Yaratıcının Varlığı Yaratılanın Görevi İslâm Akaidi*, trc. Mehmet Yolcu ve Hüseyin Altınalan, Madve Yayınları, İstanbul 1986, s. 257.)Allah dilerse, her şey olur. Ancak bu tür düşünceler, tabiatın akışına ve görülen, bilinen vakıalara muhalif düşmektedir. Bu nedenle tabiin müfessirlerden rey ve içtihada önem veren Mücahid (ö. 103/721) ile onu takip edenlerin bu konudaki görüşlerinin daha isabetli olabileceği kanaatindeyiz.)

59. el-Maide 5/44.

60. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mansûr fi't-Tefsîri bi'l-Me'sûr*, Muhammed Emin Remc ve Şurekâuh, Beyrut tsz. III, 88 vd.

61. el-A'râf 7/43.

62. el-Hicr 15/47.

63. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VIII, 240.

64. Tirmizi, Sevâbu'l-Kur'ân, 14; Taberî, Câmiu'l-Beyân, I, 110.

mezheplerin doğmasına zemin hazırladı.[65]

Tabii müfessirlerin, Kur'ân ayetlerini zaman zaman şiir ile tefsir ettiklerine de şahit olmaktayız. Örneğin tabii müfessirlerden İkrime b. Halid b. Said b. el-As el-Mahzûmî (ö. 107/725), "*Rabbin fil sahiplerine neler etti, görmedin mi? Onların kötü planlarını boşa çıkarmadı mı? Onların üstüne sürü sürü kuşlar gönderdi. O kuşlar, onların üzerlerine pişkin tuğladan yapılmış taşlar atıyordu. Böylece Allah, onları yenilip çiğnenmiş ekine çevirdi*"[66] mealindeki Fil suresini tefsir ederken, dört beyitlik bir şiire yer vermiştir. Bu şiirin Türkçe anlamı şöyledir: "Ey Allah'ım! Saygın, şerefli ve kahraman kişiler olarak tüm Mekke halkı kendileriyle savaşmaktan korkup çekindikleri halde, Mekke'de dağları kuşatan ordu ve filleri hapsettin. Onlar, böbürlenerek kibir ve gurur ile yürüyor ve (Mekke'de oturan) gururlu kişilerin planlarına aldırış etmiyorlardı. Onları, en kötü bir hale getirip bıraktın ve onlar, çok etkileyici bir durumla karşılaşmış oldular."[67]

Sahabe döneminde yazılarak kaydedilen Kur'ân'a nokta ve harekelerin konulması hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmektedir. Zamanında bu hareketi tasvip edenler olduğu gibi, karşı çıkanlar da olmuştur. Bu konu ile ilgili rivayetleri değerlendirdiğimiz zaman, bu gelişmelerin tabiiler döneminde olduğu kanaatine varmamız mümkün olabilmektedir.[68]

D – Tabiûn Tefsirinin Genel Özellikleri

Tabiilerin dönemindeki tefsir hareketinin özelliklerini genel olarak maddeler halinde şöyle sıralayabiliriz:

1 – Sahabe döneminde bir bütün olarak tüm Kur'ân'ın tefsiri yapılmadığı halde, tabiiler döneminde tefsir, Kur'ân'ın bütün ayetlerini kapsayacak şekilde yapıldı.

2 – Tabiiler döneminde, tefsir çalışmaları hadis rivayetlerinden ayrılarak müstakil bir bilim dalı haline gelmiştir.

3 – Bu dönemde farklı şehirlerde tefsir ekolleri gelişti, tefsir ilminde hadislerle beraber sahabe sözleri de nakledilmeye başlandı.

4 – İsrailiyat, tabiûn döneminde çok hızlı bir şekilde yayıldı ve tefsire de o şekilde karışma imkânı buldu. Sahabe döneminde israiliyat türü bilgiler var olmakla beraber, tefsir ilminde bu bilgilere başvurmanın tabiiler döneminde başladığı

---

65. Gümüş, Sadrettin, *Kur'ân Tefsirinin Kaynakları*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1990, s. 9.
66. el-Fîl 105/1-5.
67. Mukâtil b. Süleymân, *Tefsiru Mukâtil*, III, 523.
68. Bk. İbnu'n-Nedim, *el-Fihrist*, s. 60 vd; Dâni, *el-Muhkem fi Nakdi'l-Mesâhif*, thk. İzzet Hasan, Dımaşk 1960, s. 3 vd; Zencanî, Ebû Abdillah, Tarihu'-Kur'ân, Beyrut 1969, s. 87; Zerkâni, *Menâhilu'l-İrfân*, I, 40; Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 90 vd.

bilinmektedir.[69] İsrailiyat, tabiin dönemi açısından önemli bir konudur.[70]

---

[69]. Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn,* I, 106 vd; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I, 141-169; Sabûnî, *et-Tibyân*, s. 115.

[70]. Yukarıda açıklamaya çalıştığımız gibi, tabiiler döneminde dini ilimlerle meşgul olanların çoğunluğu mevali idi. Haliyle bunlar Müslüman olmadan önce kendilerine göre dini inançları ve ona göre de kültürleri vardı. Bunlar Müslüman olunca, normal olarak Kur'ân'ı Araplardan farklı bir şekilde anlayıp yorumladılar ve onların daha önceki inanç ve kültürlerinden pek çok şey, tefsir ile ilgili rivayetlerin içine karıştı. İşte bu nedenle onların döneminde, Kur'ân tefsirinin ciddi kaynaklarından sayılmasa da İsrailiyat ciddi bir şekilde gelişme kaydetti. O dönemden bu yana, pek itibar edilmese de tefsir kaynaklarında israiliyat türü rivayetlere rastlanmaktadır. Bununla beraber zaman zaman bazı kaynaklarda aslı esası olmayan, mantık dışı uydurma rivayetlere de yer verildiğine şahit olmaktayız. (Ebu Şeybe, Muhammed b. Muhammed, el-İsrailiyat ve'l-Mevdûât fî Kutubi't-Tefsîr, Beyrut 1992, s. 12). Sırası gelmişken israiliyat hakkında bazı bilgileri vermek istiyoruz. İsrailiyat, "israiliyye" kelimesinin çoğuludur ve kavram olarak, israilî bir kaynaktan aktarılan bilgi ve rivayetler anlamındadır. İsrail kelimesi, İbranicedir ve "Allah kulu" anlamındadır. (Na'na'a, Remzi, el-İsrailiyat ve Eseruha fî Kutubi't-Tefsîr, Beyrut 1970, s. 72). Rivayet edildiğine göre bu kelime, Yakup peygamberin ismi veya lakabıdır. (Asım Efendi, Kâmus Tercemesi, Cemal Efendi Matbaası, İstanbul 1305, IV, 1006). İsrailiyattan maksadın ne olduğu ve kelimenin ıstılah/terim manasına gelince, kelime her ne kadar tefsire girmiş Yahudi kültürünü ifade ediyorsa da, bunda bir inhisar düşünülemez. İslâm'a ve özellikle tefsire girmiş olan Yahudi, Hıristiyan ve diğer dinlere ait olan kültür kalıntılarıyla, dinin gerek lehine ve gerekse aleyhine uydurulup Hz. Muhammed (s.a.v.)'e ve onun muasırları olan sahabe ile müteakip nesillere nispet edilen her türlü haber, israiliyat kelimesinin manası içine girer. (Aydemir, Abdullah, Tefsirde İsrailiyat, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1992, s. 6). Hz. Muhammed (s.a.v.)'in zamanında Ehl-i Kitap, Tevrat'ı İbranice olarak okur ve Arapça olarak da izah ederdi. Bu suretle Müslümanlar, onlardan bazı bilgileri öğrenmişlerdir. (Kandemir, M. Yaşar, Mevzu Hadisler, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1975, s. 172).

Yahudilere ait haberlerin, İslâm'a yabancı kültürlerden karışan bilgiler arasında çoğunluğu oluşturması nedeniyle bu bilgilerin tümüne İsrailiyat adı verilmiştir. İslâm kültürüne karışan, Hıristiyanlara ve diğer milletlere ait bilgiler, Yahudilerin bilgilerinin yanında azınlıkta kalmaktadır. Bir de Yahudilerden nakledilen bilgiler, daha yaygın ve daha meşhurdur. Ayrıca o zaman için Yahudiler, diğer milletlere nazaran Müslümanların arasına daha fazla karışmışlardır. Dolayısıyla Yahudi bilgilerini ifade eden israiliyat kelimesini kullanmak, bir noktada gerekli görülmekte ve mecburi bir durumu ifade etmektedir.

İbn Haldun (ö. 808/1406), tefsir kültürüne karışan israiliyat ile ilgili nakiller hakkında şöyle bir açıklamada bulunmuştur: "Araplar, semavi kitapları olmayan bir kavimdi. Onlar, göçebelik içine dalmışlar, okuma ve yazma bilmiyorlardı. Kâinatın yaratılışının sebepleri, yaratılışın başlangıcı ve varlığın sırları gibi insanın merak ettiği herhangi bir şeyi öğrenmek istedikleri zaman, kitap ehli olan Yahudilere ve dinlerinde onlara tabiiyet etmiş (uyum sağlamış) olan Hıristiyanlara başvuruyorlardı. O çağda Araplar arasında yaşayan Tevrat ehli, Araplar gibi göçebe bir hayat yaşıyorlardı. Tevrat ehlinden olan avam (cahil halk tabakası) ne biliyorsa, Arapların başvurdukları bu kimseler dahi ancak o derece bilgi sahibi idiler. Tevrat ehlinin çoğu, Yahudi dinini kabul etmiş olan Himyer Arapları idi. Bunlar İslamiyeti kabul ettikten sonra da İslâm şeriatı hükümleri ile hiç de ilgisi olmayan eski bildiklerini muhafaza ettiler. Bunların yaratılış hakkında bildikleri, olağanüstü hal ve hadiselere, büyük cenk, kargaşa ve fitnelere dair şeylerdi. Bunlardan Ka'bü'l-Ahbâr (ö. 32/652-3), Vehb b. Münebbih (ö. 110/728), Abdullah b. Selam (ö. 43/663-4) ve benzeri kişiler, Tevrat ehlinin ileri gelen bilginlerindendi. Tefsir kaynakları, bunlardan yapılan nakillerle doldurulduu." (İbn Haldun,

E – Tabiun ile Sahabenin Tefsirlerinin Mukayesesi

Sahabe döneminde insanlar, Vahyin inişine şahit oldukları ve Kur'ân'ın manasını daha iyi anladıkları için, tefsire fazla ihtiyaç duyulmuyordu. Fakat tabiiler dönemindeki insanlar, gittikçe vahyin inişinden ve nübüvvetten uzaklaştıkları için, sahabe dönemindeki insanlar kadar Kur'ân'ın anlamına vakıf olamıyor ve onların zamanında tefsire daha fazla ihtiyaç duyuluyordu. Bu nedenle tabiilerin döneminde, tefsir alanındaki yorum ve içtihatlar daha fazla gelişti.[71] Bu nedenle İslam tarihinde, sahabe ve tabiilerin dönemlerinde Kur'ân tefsiri ile ilgili yapılan çalışmaları incelediğimiz

---

Mukaddime, II, 466 vd.).

İslâm kültürüne karışan israiliyat türü bilgileri, çeşitli yönlerden kısımlara ayırmamız mümkündür. Bu bilgileri önce senet yönünden üç kısım halinde değerlendirebiliriz:

1 – Senet ve metin bakımından sahih ve sağlam olan bilgiler.

2 – Senet ve metin bakımından zayıf olan bilgiler.

3 – Bu konuda uydurulan mevzu bilgiler. Ayrıca bu bilgileri, inançla ilgili olanlar, ibadet ve dini ahkâmla ilgili olanlar ve vaaz ve nasihat türü konularla ilgili olanlar diye de kısımlara ayırmamız mümkündür. (Aydemir, *Tefsirde İsrailiyat*, s. 7 vd.). Bununla beraber, israiliyat türü bilgileri İslâm dinine uyup uymaması bakımından da üç kısım halinde mütalaa edebiliriz:

1 – Kur'ân'a uygun olan bilgiler. Bu tür bilgiler, Kur'ân'a ters düşmediği için makbul olarak kabul edilir ve reddedilmez.

2 – Kur'ân ilkeleriyle bağdaşmayan yalan bilgiler. Bu tür bilgilerin İslâm dini açısından herhangi bir değeri yoktur. Dolayısıyla bu tür bilgileri rivayet etmek de pek uygun bir davranış olarak görülmemektedir.

3 – Kur'ân'a ters düşmeyen, bununla beraber sıhhati de pek bilinmeyen türden israiliyat bilgileri. Bu tür bilgiler, ne yalanlanır ve ne de kabul edilir. Tefsir kültüründeki ihtilaflar da, daha çok bu tür bilgilerden kaynaklanmaktadır. (Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I, 126).

Hz. Muhammed (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

"Ehl-i kitabı tasdik de tekzip de etmeyin. "Biz, Allah'a ve ondan bize indirilene iman ettik." deyin." (Buharî, Şehâdât, 24; Tefsiru'l-Kur'ân, 11; Ebû Dâvud, İlm, 2).

Buna göre, Kur'ân'a aykırı düşmese de israiliyat türü yorumlarla Kur'ân ayetlerini tefsir etmek, israiliyatı tasdik edip meşrulaştırmak anlamına gelmektedir. (Sabbağ, Muhammed Lütfi, *Buhûsun fî Usûli't-Tefsîr*, Beyrut 1988, s. 160). Abdullah b. Abbas (68/687), bu konuda şöyle bir uyarıda bulunmuştur:

"Ey Müslüman topluluğu! Aranızda, Allah'ın Hz. Muhammed (s.a.v.)'e göndermiş olduğu şüphe girmemiş derecede saf olan ve en taze haberleri anlatan kitabınız dururken, nasıl oluyor da bilgi edinmek için ehl-i kitaba sorular yöneltiyorsunuz? Allah size, ehl-i kitabın Allah'ın kitaplarını tebdil ve tağyir ettiğini, kendi elleriyle yazdıkları şeyleri az bir değer karşılığında satmak için onların Allah katından olduğunu söylediklerini haber verdi. Allah'tan size gelen bilgiler, sizi ehl-i kitaba soru sormaktan alıkoymuyor mu? Allah'a yemin ederim ki onlardan, size indirilen Kur'ân hakkında soru soran hiçbirini görmedim." (Buharî, Tevhit, 42).

Tabiiler öneminde İslâm âleminin çeşitli yerlerinde israiliyat türü bilgiler tefsir kültürüne karıştığı halde, Medine ekolünün tefsircileri nispeten bundan uzak durmaya çalışmışlardır. İbn Teymiye (ö. 720/1320)'nin de dediği gibi Medineli âlimler, Kur'ân ve sünnete ters düşen bidat ve hurafe türü bilgilere iltifat etmemişlerdir. (Bkz. İbn Teymiyye, *Mecmeu'l-Fetava*, XX, 302).

71. Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn,* I, 106.

zaman, aralarında çeşitli farklılıkların bulunduğuna şahit olmaktayız. Bu farklılıklar, aynı zamanda her iki dönemde yapılan tefsir çalışmalarının özelliklerini de ortaya koymaktadır. Tabiun ile sahabenin tefsirlerinin mukayesesini yaparken, aralarında şu farklılıkların bulunduğuna şahit olmaktayız:

1 – Sahabe döneminde, Kur'ân bir bütün olarak tefsir edilmedi. Bu dönemde, ancak gerekli görülen ayetlerin tefsiri yapıldı. Tabiiler döneminde ise, Kur'ân'ın bütün ayetlerini kapsayacak geniş çerçeveli tefsirler yapıldı. [72]

2 – Sahabe döneminde, Kur'ân ayetlerinin anlamı hakkında fazla ihtilaflar ortaya çıkmadı. Hatta bu dönemde, bu ihtilaflar yok denecek kadar azdı. Ancak tabiiler döneminde, çeşitli nedenlerden dolayı bu ihtilaflar çok fazla arttı; âlimler, ayetleri çok farklı şekillerde yorumlamaya başladılar; aralarında derin görüş farklılıkları meydana geldi. Bu tür görüş ayrılıkları, itikadi ve ameli mezheplerin doğmasına sebep oldu. [73]

3 – Sahabe döneminde insanlar, Kur'ân ayetleri hakkında yapılan az açıklamalarla yetindiler. Fakat tabiiler döneminde bütün ayetler ve ayetlerdeki lafızlar hakkında teferruatlı açıklamalara gidildi.

4 – Sahabe döneminde, ayetlerin anlamları çerçevesinde itikadi ve ameli mezhepler ortaya çıkmadı. Bu tür mezhep ayrılıkları, tabiiler döneminde tefsir çalışmalarında belirgin bir şekilde kendini gösterdi. Fıkhî konularla ilgili ihtilaflar, tabiiler döneminde başladı.[74]

5 – Sahabe döneminde, Kur'ân ayetleri hakkında yapılan tefsir ve yorumlar yazılmadı. Tabiiler döneminde ise, yapılan tefsir çalışmaları yazılıp kayda geçti.

6 – Sahabe döneminde, tefsir çalışmaları hadis rivayetlerinin bünyesinde gelişirken, tabiiler döneminde hadisten ayrılarak müstakil bir ilim dalı haline geldi.

7 – Sahabe döneminde insanlar, Kur'ân ayetlerini tefsir ederken, kitap ehlinin görüşlerine pek iltifat etmediler. Tabiiler döneminde ise, israiliyat, ciddi bir şekilde tefsir ilmi içerisinde yer aldı. [75]

---

72. Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I, 168.

73. Bağdadî, Abdukadir, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, Kahire 1969, 118; Ka'bî, Kasım el-Belhî – Kâdî Abdulcebbâr, *Fazlu'l-İ'tizâl ve Tabakâtu'l-Mu'tezile*, Tunus 1974, s. 74, 314; Davudî, Muhammed b. Ali Ahmed, *Tabakatü'l-Müfessirîn*, nşr. Ali Muhammed Ömer, Kahire 1972, I, 151; Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi*, İstanbul 1973, I, 128; Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn,* I, 134;

74. Musa, *Tabiilerin Fıkıh Anlayışları*, s. 87 vd.; Ulu, "*Tabiûn'un Sünnet Anlayışı*", s. 59 vd.

75. İbn Teymiyye, *Mukaddimetun fî Usûli't-Tefsîri*, thk. Mahmud Muhammed Mahmud Nassâr, Mektebetu't-Turâsi'l-İslâmî, Kahire tsz, s. 39 vd.

Sonuç

Kur'ân, İslâm dininin kutsal kitabı ve temel kaynağıdır. Bu nedenle başlangıcından itibaren çok yönlü olarak onun hakkında yorum ve açıklamalar yapılmaya başlanmıştır. Kur'ân'ı ilgilendiren bilgilerin tümü, tefsir ilmi kapsamı dahilinde değerlendirilmektedir. Tefsir ilmi, Hz. Muhammed (s.a.v.) ve onunla beraber yaşayan sahabe nesli ile başlamıştır. Sahabe, İslâm tarihinin ilk ve onlardan sonra gelen tabiiler de ikinci nesli olarak değerlendirilmektedir. Haliyle bu dönemlerde yapılan tefsir çalışmaları, daha sonraki dönemlerde yapılan tefsir çalışmaları için önem taşımakta ve bu alanda temel kabul edilmektedir. Tabiiler döneminde yapılan tefsir çalışmaları, her bakımdan sahabe döneminde yapılan tefsir çalışmalarından sonra gelmekte ve ona göre ikinci sıraya düşmektedir.

Tabiiler döneminde İslâm dini Arap âleminin dışına taştı ve gittikçe Müslümanların sayısı arttı. Arapça bilmeyen insanlar, Müslüman olup Kur'ân'ı benimsediler. Müslümanlar arasında, farklı kültürler oluşmaya başladı. Bu nedenle Kur'ân'ın anlaşılmasında problemler meydana geldi ve Kur'ân tefsirine eskiye nazaran daha fazla ihtiyaç hissedildi. Dolayısıyla tabiin dönemi müfessirleri, Kur'ân'ı Kur'ân, sünnet, rey ve içtihatları ile tefsir etmeye çalıştılar. Mekke, Medine Irak'ta oluşan tefsir ekollerinde, farklı görüş ve metotlar gelişti, mezhep farlılıklarının temeli, bir bakıma o dönemde atıldı. Ayrıca bu dönemde, tefsir kültürüne büyük oranda israiliyat da karıştı.

Tabiiler dönemindeki tefsir çalışmaları ile sahabe dönemindeki tefsir çalışmaları arasında bazı farklılıkların olmasını, normal olarak karşılamak gerekmektedir. Çünkü sahabe döneminde, Kur'ân ve anlamı ile ilgili sorular, doğrudan doğruya Hz. Muhammed (s.a.v.)'e soruluyordu. O dönemde vahyin kaynağı devam etmekte idi. İnsanlar, Kur'ân'ın inişine ve nüzul sebeplerine bizzat şahit oluyorlardı. Tabiiler dönemindeki insanlar, bu imkanlara sahip değildiler. Onlar, gittikçe vahyin kaynağından uzaklaşıyorlardı. Her şeye rağmen tabiiler, tefsir ile ilgili bilgileri Hz. Muhammed (s.a.v.)'ten öğrenme şansına sahip olan sahabeden, ilk nesilden öğrenme imkânına sahip bulunuyorlardı. Ayrıca onlar hakkında övücü nakiller de bulunmaktadır. Onların tefsirleri, sahabe tefsiri kadar olmasa da, takdire şayan olarak kabul edilmektedir.

Bibliyografya

ASIM Efendi, Kâmus Tercemesi, Cemal Efendi Matbaası, İstanbul 1305.
AVCI, Seyit, "*Tabiîn Neslinin Hadis İmindeki Yeri*", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Konya 2005.
AYDEMİR, Abdullah, *Tefsirde İsrailiyat*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1992.
BAĞDADÎ, Abdukadir, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, Kahire 1969.
BAĞDÂDÎ, Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Hatip (ö. 463/1071), *Takyidu'l-İlm*, Dımaşk 1949.
BESTÎ, Kadi İyâd, *Tertibu'l-Medârik ve Ta'ribu'l-Mesâlik li Ma'rifeti Âlemi Mezhebi İmam Malik*, Fas tsz. I, 42 vd;
BEYDÂVÎ, Nasîuddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed (ö. 791/1388), *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Şirketu Mektebe ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Mısır 1955.
BİLMEN, Ömer Nasuhi (ö. 1391/1971), *Büyük Tefsir Tarihi*, İstanbul 1973.
BUHARÎ, Muhammed b. İsmâil (ö. 256/870), *el-Câmiu's-Sahih*, Beyrut 1990.
BUTÎ, Said Ramazan, *Yaratıcının Varlığı Yaratılanın Görevi İslâm Akaidi*, trc. Mehmet Yolcu ve Hüseyin Altınalan, Madve Yayınları, İstanbul 1986.
CAHIZ, Ebû Osman Amr b. Bahr (ö. 255/868), *el-Beyân ve't-Tebyîn*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, Daru İhyâi'l-Ulûm, Kahire 1948, I, 402 vd.
– *el-Mehâsinu ve'l-Ezdâd*, thk. Muhammed Suveyd, Dâru İhyâi'l-Ulûm, Beyrut 1991.
CERRAHOĞLU, İsmail, *Tefsir Tarihi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara1988.
Tefsir Usulü, Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, Ankara 1985.
CEVHERÎ, Tantavî cevherî, *el-Cevâhir fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm*, baskıya hazırlayan: Muhammed Abdusselam şahin, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2004.
CÜRCÂNÎ, Ali b. Muhammed eş-Şerîf (ö. 816/1413), "mevlâ", *Kitâbu't-Ta'rîfat*, Mektebetu Lübnan, Beyrut 1990.
DÂNÎ, Ebû Amr Osman, *el-Muhkem fî Nakdi'l-Mesâhif*, thk. İzzet Hasan, Dımaşk 1960.
DÂVÛDÎ, Muhammed b. Ali Ahmed, *Tabakatü'l-Müfessirîn*, nşr. Ali Muhammed Ömer, Kahire 1972.
DUMAN, Mehmet Zeki, "Tabiûn Döneminde Tefsir Faaliyeti", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kayseri 1987.
EBÛ DÂVUD, Süleymân b. Eş'as (ö. 275/888), *Sünen*, İstanbul 1991.
EBÛ ŞEYBE, Muhammed b. Muhammed, el-İsrailiyat ve'l-Mevdûât fî Kutubi't-Tefsîr, Beyrut 1992,
EMİN, Ahmed (ö. 1374/1954), *Fecru'l-İslâm*, Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, Beyrut 1969.
ESED, Muhammed, *Kur'ân Mesajı*, İşaret Yayınları, İstanbul 1996.
FEYRÛZÂBÂDÎ, Muhammed b. Ya'kûb (ö. 816/1413), *Tenvîru'l-Mikbâs min Tefsîr-i İbn Abbâs*, el-Matbaatu'l-Ezheriyye, Mısır 1898
GOLDZİHER, İgnaz, *Mezâhibu't-Tefsîri'l-İslâmî*, Kahire 1955.
GÜMÜŞ, Sadrettin, *Kur'ân Tefsirinin Kaynakları*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1990.
HAMEVÎ, Yakut (ö. 627/1229), *Mu'cemu'l-Buldân*, Mısır 1906.
HAMMUDA, Abdulvahap, el-Kıraat ve'l-Lehecât, Mısır 1948.
HERMAS, Abdurrazzak b. İsmail, "Medine Tefsir Okulu", trc. Musa kazım Yılmaz, *Diyanet İlmi Dergi*, Ankara 1999.

İBN HALDÛN, Veliyuddin Ebû Zeyd Abdurrahman b. Muhammed (ö. 809/1406), *Mukaddime*, trc. Zakir Kadiri Ugan, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1989.
İBN HANBEL, Ahmed b. Muhammed (ö. 241/855), *Müsned*, Beyrut tsz.
İBN KAYYİM, el-Cevziyye, *İlmu'l-Muvakkiîn*, Beyrut 1976.
İBN KESÎR, İsmail (ö. 774/1372), *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1969.
İBN KUTEYBE, Abdullah b. Müslim ed-Dinâverî (ö. 276/889), *Te'vilu Muhtelifi'l-Hadis*, Beyrut 1972.
İBN MANZÛR, Cemaluddin Muhammed b. Mukerrem (ö. 711/1311), *Lisânu'l-Arab*, Dâr'l-Fikr, Beyrut 1994.
İBN TEYMİYYE, Ahmet Takiyyuddin (ö. 720/1320), *Mukaddimetun fî Usûli't-Tefsîri*, thk. Mahmud Muhammed Mahmud Nassâr, Mektebetu't-Turâsi'l-İslâmî, Kahire tsz.
Tefsir Üzerine, trc. Harun Ünal İstanbul 1985.
Mecmeu'l-Fetava, thk. Enver el-Baz ve Amir el-Cezzar, Daru'l-Vefa, Mısır 2005.
İBNU'N-NEDİM, Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb, *Kitâbu'l-Fihrist*, thk. Güstav Flugel, Beyrut tsz.
İBNU'L-CEZERÎ, Ebü'l-Hayr Şemsuddin Muhammed b. Muhammed (ö. 833/1429), *Ğâyetü'n-Nihâye fî Tabakati'l-Kurrâ*, Mısır 1351.
İSFAHÂNÎ, el-Hüseyn b. Muhammed er-Rağıb (ö. 502/1108), *el-Müfredât fî Ğaribi'l-Kur'ân*, Kahraman yayınları, İstanbul 1986.
KA'BÎ ve Kadı Abdulcebbâr, *Fazlu'l-İ'tizâl ve Tabakâtu'l-Mu'tezile*, Tunus 1974.
KADİ İYÂD el-Bestî, *Tertibu'l-Medârik ve Ta'ribu'l-Mesâlik li Ma'rifeti Âlemi Mezhebi İmam Malik*, Fas tsz.
KANDEMİR, M. Yaşar, *Mevzu Hadisler*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1975.
KATTÂN, Menna', *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut 1993.
KELBÎ, Muhammed b. Ahmed b. Cuzey (ö. 741/1340), *Kitâbu't-Teshîl li Ulûmi't-Tenzîl*, thk. Muhammed Abdu'l-Mun'im el-Yunusî ve İbrahim Atve Avd, Kahire tsz.
KUTUB, Seyid (ö. 1386/1966), *fî Zilâli'l-Kur'ân*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1971.
KÜÇÜKKALAY, Hüseyin, *Abdullah b. Mes'ûd ve Tefsir ilmindeki Yeri*, Denizkuşları Matbaası, Konya 1971.
MÂVERDÎ, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib (ö. 450/1058), *en-Nuketu ve'l-Uyûn*, Muessesetü'l-Kutubi's-Sakafiyye, Beyrut 1992.
MUKÂTİL b. Süleymân (ö. 150/767), *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Ahmet Ferîd, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2003.
MUSA, M. Yusuf, "*Tabiîlerin Fıkıh Anlayışları*", trc. Abdulkadir Şener, *Makaleler Tebliğler ve Diğer Yazılar*, İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İzmir 2001
NA'NA'Â, Remzi, *el-İsrailiyat ve Eseruha fî Kutubi't-Tefsîr*, Beyrut 1970.
NEYSABURÎ, Hakim, *Marifetu Ulûmi'l-Hadis*, thk. Seyit Muazzam Hüseyin, Beyrut 1977.
ÖZTOPRAK, Siraceddin, *Kur'ân Kıraatı* (*Kıraat-ı Aşer*), Beyan Yayınları, İstanbul 2005.
RIZA, Muhammed Raşit (ö. 1354/1935), *Tefsîru'l-Menâr*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2005.
TABERÎ, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir (ö. 310/922), *Camiu'l-Beyân an te'vîl-i Ayi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1995.

TİRMİZÎ, Muhammed b. İsa b. Sevre (ö.279/892), *el-Camiu's-Sahih*, Mısır 1975.
TOKSARI, Ali, *İslâmî Kavramlar*, Sema Yazar Gençik Vakfı Yayınları, Ankara 1997.
TURGAY, Nurettin, "tabiûn", *Şamil İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1994.
SABBÂĞ, Muhammed Lütfi, *Buhûsun fî Usûli't-Tefsîr*, Beyrut 1988.
SABÛNÎ, Muhammed Ali, *et-Tibyân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut 1987.
– *Safvetü't-Tefâsîr*, Dâru'l-Ensâr, İstanbul 1981.
SALİH, Suphi, *Mebâhisun fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut 1972.
SERİNSU, Ahmet Nedim, *Kur'ân'ın anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûl'ün Rolü*, Şule Yayınları, İstanbul 1994.
SEZGİN, Fuat, *Buhari'nin Kaynakları*, İstanbul 1956.
SOYSALDI, Mehmet, *Nüzûlünden Günümüze Kur'ân ve Tefsir*, Fecr Yayınevi, Ankara 2001.
SUYÛTÎ, Celaluddin Abdurrahman (ö. 911/1505), *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Şirketu Mektebe ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Mısır 1978.
– *ed-Dürrü'l-Mansûr fi't-Tefsîri bi'l-Me'sûr*, Muhammed Emin Remc ve Şurekâuh, Beyrut tsz.
ULU, Arif, "*Tabiûn'un Sünnet Anlayışı*", *İslami İlimler Dergisi*, Çorum 2007.
YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi (ö. 1361/1942), *Hak Dini Kur'ân Dili*, Eser Kitabevi, İstanbul 1971.
ZENCÂNÎ, Ebû Abdillah, Tarihu'-Kur'ân, Beyrut 1969.
ZEHEBÎ, Muhammed b. Huseyn, *et-Tefsîl ve'l-Mufessirûn*, Dâru'l-Erkâm, Beyrut tsz.
ZEHEBÎ, Şemsuddin, *Târihu'l-İslâm ve Tabakâtu'l-Meşâhir ve'l-A'lâm*, Kahire 1947.
ZERKANÎ, ez-Zerkâni, *Menâhilu'l-İrfân, fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1996.
ZERKEŞÎ, Bedruddin Muhammed b. Abdillah (ö. 794/1391), *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Beyrut tsz.
ZİRİKLİ, Hayruddin, *el-A'lâm Kamusu Terâcim*, Beyrut 1969.